

Як просувати цінності академічної доброчесності в українських університетах?

Євген Ніколаєв

За останні два-три роки тема академічної доброчесності в Україні встигла пройти шлях від повної новизни до певного визнання освітньою і науковою спільнотою. Про останнє свідчать як конкретні дії університетів із прийняття кодексів академічної етики й передплати на «антиплагіатні» комп'ютерні системи, так і прописування змісту, складових академічної доброчесності, видів її порушення (зокрема надане визначення академічному плагіатові) й варіантів відповідних санкцій у статті 42 нової редакції Закону України «Про освіту», ухваленої восени 2017 р. Портал «Освітня політика» надав свої електронні сторінки для кількох дуже слушних матеріалів з цієї теми і нещодавно на віртуальному «круглому столі» [1] узагальнив найбільш важливі питання, що виникають у академічній спільноті у зв'язку із просуванням «доброчесних» цінностей.

Хочу приєднатися до цієї дискусії і висвітлити власне бачення кількох питань.

1. Проблеми академічної недоброчесності в Україні дуже акцентовані кількісно (ми — «світові лідери» за відсотком списувань на екзаменах чи часткою різноманітних письмових робіт, завантажених студентами з інтернету, за часткою дипломів та дисертацій, написаних на замовлення), але не надто відрізняються якісно від тих, із якими зустрічається академічна спільнота в Європі.

2. Низька якість письмових робіт в університетах, можна припустити, взаємопов'язана із їхнім низьким статусом порівняно з іншими видами навчальної діяльності. Якщо це так, тоді надання найбільшої уваги спробам позбутися плагіату в письмових роботах, а не іншим напрямом поліпшення якості освіти, виглядає непереконливо: чи доцільно спрямовувати найбільше зусиль на покращення якості порівняно маловажливий складової вищої освіти?

3. Вже напрацьовано чимало інструментів мінімізації недоброчесних практик у навчанні студентів. Деякі з них, на мій погляд, можуть бути ефективними зважаючи на різноманітні особливості української ситуації в освіті.

Наводити визначення плагіату, види дотримання чи порушення академічної доброчесності тут не буду, оскільки ці питання розкриті у численних публікаціях, зокрема й у новій статті проф. Володимира Бахрушина [2].

Європейське дослідження плагіату в університетах

У 2010–2013 рр. у 27 країнах-членах Європейського Союзу було проведено масштабне дослідження поширення плагіату у вищій освіті, відоме під абревіатурою IPPHEAE (*англ.* Impact of Policies for Plagiarism in Higher Education Across Europe — «Вплив політик щодо плагіату у вищій освіті в Європі»). Результати цього дослідження як щодо кожної країни, так і щодо Європи в цілому доступні за інтернет-адресою <http://plagiarism.cz/ippheae/>, вони були викладені у кількох наукових публікаціях. Хочу навести і прокоментувати тут окремі цікаві результати цього проекту, опубліковані у роботі [3]:

- **Цікаво, що** в Європі відсутній консенсус щодо того, що є плагіатом, що є і що не є припустимою академічною поведінкою студентів на різних етапах навчання.
- **З іншого боку**, наявний консенсус про те, що кількість випадків плагіату й академічної нечесності захмарно висока.
- **Незважаючи на це**, частка студентів, які звинувачуються у плагіаті і до яких вживаються реальні санкції, мізерно мала.
- **Більш того**, адміністрації окремих освітніх закладів наполягають, що у них плагіату не існує (це очевидно не відповідає дійсності — *С.Н.*), тому потреба у відповідній політиці відсутня.

Коментар. Поширена у нас думка, що «в Європі плагіату немає, за нього одразу відраховують», не відповідає дійсності. Студентського плагіату багато усюди. Він виявляється далеко не завжди. Санкції за нього накладають лише у незначній частині випадків, отже, для студента він не обов'язково небезпечний. Відома дослідниця плагіату Jude Carroll вказує, що «Плагіат є зараз щоденною нормальною великомасштабною частиною академічного життя». Що вважати і що не вважати плагіатом — щодо цього існують різні думки. Певне бачення змісту академічного плагіату, прописане відтепер в українському законодавстві, не є єдиним можливим, отже, безсумнівно правильним.

- Чимало країн та ВНЗ ЄС мають незрілі інституційні процедури промоції академічної доброчесності й якості освіти, жодна країна або установа не має ідеального способу протидії академічним зловживанням.
- Жодна європейська акредитаційна агенція не має стандартизованих процедур оцінки політики освітніх закладів щодо академічної доброчесності.
- Швеція — єдина країна-член ЄС, що включила правила реагування на академічні зловживання і плагіат у національне законодавство.

Коментар. Розвинені країни звернули серйозну увагу на плагіат й академічну доброчесність лише в останні 10-15 років. Наше відставання в часі та розумінні цих питань не є кричущим. Якщо ми не маємо готових відповідей на проблему недоброчесності, то їх не мають і наші сусіди. Важливо відзначити, однак, що, за винятком Швеції, жодна країна ЄС не регулює академічний плагіат законом. Європейські університети, очевидно, мають достатню суспільну довіру й турботу про власне «обличчя», щоб самостійно вирішувати ці проблеми. Так само очевидно, що частина українських закладів вищої освіти, на жаль, без тиску законодавства не зможе розв'язати відповідні проблеми.

- Викладачі в окремих країнах не бажають офіційно порушувати питання плагіату в студентських роботах, оскільки вони побоюються публічного засудження, судових позовів, звільнення.
- Звинувачуючи студента у плагіаті, у Швеції, Німеччині, Австрії необхідно доводити свідомий намір студента обманути.

Коментар. Впровадження антиплагіатної політики — непросте питання, воно може зустрічатися із несподіваними перепонами навіть у тих академічних спільнотах, які ми вважаємо зразковими.

- Існують різні думки про те, на якому рівні освіти (бакалаврат, магістратура, аспірантура) необхідно починати навчати належному академічному письму.
- Чимало університетських викладачів вважають за необхідне навчати базовим навичкам правильної роботи із джерелами у старших класах середньої школи.
- Чимало респондентів надмірно покладається на антиплагіатні комп'ютерні системи, вважає їх панацеєю.
- Відомий випадок, коли німецькі студенти протестували проти вимоги завантажувати їх роботи в репозиторії, оскільки це порушує їхні авторські права.

Коментар. Питання дотримання авторських прав при перевірці письмових робіт або, потенційно, при очікуваному створенні Національного репозитарію академічних текстів — поки що не було озвучене. Автор дисертації або наукової публікації має споконвічне право обирати або обмежувати способи поширення свого доробку. Примусове розміщення роботи на певному ресурсі порушує це право. Перевірка роботи антиплагіатною комп'ютерною системою не повинна підміняти оцінку якості виконання цієї роботи, але з того, що я чув, в Україні вже виникла практика оцінки робіт студентів за єдиним критерієм «плагіат/не плагіат», коли робота не розглядається викладачем за її змістом.

- Суттєво різні методики викладання й оцінювання формують неоднакові очікування щодо необхідних зусиль студента і бажаного рівня критичного мислення в його навчанні.
- У цьому зв'язку студенти скаржаться, що їх оригінальні ідеї й критичне мислення можуть не оцінюватися належним чином.
- Причиною студентського плагіату частіше є нестача навичок академічного письма і знань дослідницьких методів, аніж свідоме прагнення обманути.
- В освітніх системах, де основним очікуванням від студентів є запам'ятовування і відтворення фактів, шлях до стандартів, що сприяють критичному мисленню студентів, буде важким.

Коментар. Варто дослідити гіпотезу про дві основні причини плагіату та списування в роботах українських студентів. По-перше, орієнтованість на запам'ятовування й відтворення великих обсягів текстової інформації. В умовах сучасного інтернету орієнтація на перевірку пам'яті малорелевантна для якісної освіти. По-друге, відсутність систематичного, якісного навчання студентів належному академічному письму, його правилам, мотивування до нього. Ці причини наявні у кількох європейських країнах (зокрема, у Латвії), варто звертати увагу на поточні й майбутні кроки університетів цих країн на зміну відповідних чинників.

Низький статус письмових робіт у навчанні студентів

Одне з питань проведеного у 2015 р. дослідження академічної культури українського студентства стосувалось факторів забезпечення високих оцінок (рис. 1).

Одразу варто зауважити, що на рис. 1 наведено узагальнені дані по всіх опитаних студентах і викладачах, тоді як реально співвідношення між різними складовими оцінки студента буде різним на різних предметах й у різних викладачів. Тим не менше, загальна тенденція показова. Хочу звернути увагу на цьому рисунку на показник «кількість виконаних письмових робіт». При тому, що це не є показник якості робіт, його питому вагу викладачі в середньому оцінюють як одну шосту, а студенти — як чверть загальної оцінки за предмет. Оцінки за модульні роботи «важать» удвічі більше. Модульна робота — зазвичай письмова контрольна робота, яку студент виконує у контрольованих умовах (в аудиторії, у присутності викладача). Просто письмові роботи менш важливі, хоча саме вони могли би демонструвати навички студента самостійно, поза аудиторією опрацювати й узагальнювати інформацію, працювати з літературою тощо. Високо оцінюються усні виступи, активна участь студентів на семінарських чи практичних заняттях і робота їх пам'яті — «гарні знання з предмету». Ці критерії — в пріоритеті. Якою буде мотивація студентів якісно виконувати письмові роботи, якщо ті дуже мало важать у підсумковій оцінці порівняно з різними формами запам'ятовування та активності в аудиторії? Окремий абсурд — що і студенти, і викладачі оцінюють високу відвідуваність занять удвічі вище за письмові роботи, тоді як

фізична присутність студента на занятті насправді взагалі нічого не означає з точки зору засвоєння матеріалу! Письмові роботи «важать» менше за «взагалі-не-критерій» роботи студента! Ця ситуація, на мою думку, потребує окремого ґрунтовного аналізу.

Рис. 1. Статус письмових робіт у навчальному процесі українських студентів. Джерело: [4].

Окремі інструменти покращення доброчесності навчання студентів

Успішне просування належних освітніх практик в університеті, де такі практики раніше культивувалися недостатньо, за різними дослідженнями, має спиратися на кілька загальних передумов:

- Досягнення сталих результатів у впровадженні норм академічної доброчесності можливе тільки за умови тривалих і наполегливих зусиль керівництва закладу в напрямі просування цих норм і цінностей. Це не є питання «швидкого рішення», коли університету достатньо прийняти етичний кодекс чи передплатити систему виявлення в тексті ознак плагіату й відзвітувати, що проблему успішно розв'язано.
- Викладачі мають одержати належну кваліфікацію у питаннях сучасного академічного письма, знання про доброчесні й недоброчесні практики навчання, їх причини, інструменти реагування; мати досвід редагування текстів із елементами плагіату. Отже, необхідна організація навчання викладачів цим питанням.
- Мотивованість викладачів працювати на засадах академічної доброчесності. Небажання викладачів займатися цими питаннями властиве не лише Україні, а й багатьом іншим країнам.
- Проговорення теми академічної доброчесності із колегами. **Якщо проблема замовчується, вона не вирішиться.** Окрема порада — колеги по кафедрі мають систематично обмінюватися досвідом просування доброчесних практик, проговорювати це питання вголос у своєму колективі не рідше ніж кожні один-два місяці.
- Інформування студентів про політику закладу, щоб вони відчували себе частиною «чесної» академічної спільноти. Необхідно пояснювати студентам переваги від доброчесності, мотивувати їх до підтримки високих цінностей академічної спільноти, які дозволяють зберігати й створювати нове знання про навколишню дійсність.

Найбільш типові порушення академічної доброчесності українськими студентами — плагіат у письмових роботах, списування на екзамені. Тому, на мою думку, центральним інструментом розв'язання проблеми студентської недоброчесної поведінки є їх навчання належному академічному письму. Реалізувати таке навчання дозволяє належна кваліфікація викладачів з відповідних питань, що передбачає опанування ними таких компетентностей [5]:

- розуміти, що плагіат — це феномен із нечіткими межами, інтерпретація якого залежить від культурного контексту;
- знати про основні причини студентського плагіату;

- знати про уявлення студентів про плагіат і про освітні потреби студентів;
- вміти планувати і проводити навчальні заходи, які ефективно допомагають студентам уникати плагіату;
- знати, як складати завдання й екзаменаційні білети, щоб завдання не орієнтували студентів плагіатити;
- вміти виявляти випадки плагіату в текстах студентів;
- вміти надати компетентну оцінку про те, щодо яких випадків плагіату викладач може прийняти рішення самостійно, а про які треба доповісти відповідальній інстанції (етичній комісії тощо).

Успішне навчання студентів академічному письму має спиратися на такі обставини:

- **Включайте** академічне письмо до освітніх програм як окрему складову. Зокрема, основи академічного письма (неприпустимість плагіату, вміння формулювати й доводити власні думки й висновки, оформлення тексту згідно із стандартами) доречно викладати бакалаврам. Більш просунуті навички на кшталт вироблення власного авторського стилю студент часто набуває під час написання магістерської дипломної роботи як майже повноцінного дослідження певної теми. Важливі питання для аспірантів — академічне письмо іноземною мовою, структура наукових статей, і зокрема модель IMRaD (вступ — методи — результати — дискусія), якісне написання анотації до власної роботи.
- **Навчайте** певним елементам академічного письма усередині конкретної дисципліни, яка передбачає підготовку письмового завдання: якщо курс академічного письма буде окремим, його буде вести інший викладач, студенти можуть не застосовувати опановані в цьому курсі інструменти при підготовці завдання з іншої дисципліни. Іншими словами, окремий курс письма може сприйматися відірвано від контексту іншої дисципліни та потреб студента в її межах.
- **Поясніть** сутність, особливості та причини шкідливості (неприпустимості) плагіату якомога раніше на початку дисципліни.
- **Приділяйте** увагу детальному поясненню вимог до письмового завдання. Розпливчасті, неконкретні, критично недостатні вимоги до письмового завдання (наприклад, «Напишіть реферат на тему...») — типова скарга українських студентів.
- **Вживайте** санкції за плагіат тільки після того, як ви переконаєтесь, що студенти зрозуміли, як уникати плагіату. Автори вказують, що санкції мають бути співмірними із важкістю плагіату, вони мають реально застосовуватися до більшості порушень, інакше виникає несправедливість по відношенню до тих, хто не зазнав санкцій за порушення доброчесності, а також до тих, хто сумлінно виконав свою роботу (вони одержують ту саму оцінку, що й «порушники»). Незважаючи на наявність цих порад в літературі, я не завжди підтримую модель «застосування санкцій». На мою думку, певні порушення вимог викладача, елементи плагіату тощо варто використовувати як навчальну можливість, як новий привід навчити студентів правильному виконанню завдань.
- **Прагніть**, отже, до роз'яснення й навчання. Поважайте студента та його гідність: студент часто щиро бажає навчитися новому, але не скаже вам про це відкрито. «Спочатку навчи — потім вимагай». Дослідження свідчать, що недостатнє навчання студентів необхідним технікам виконання завдань — значно вагоміша причина їх плагіату, аніж їх прагнення обманути викладача.

Певні стратегії формулювання як завдань для письмової і самостійної роботи, так і екзаменаційних питань суттєво ускладнюють можливість їх виконання за допомоги плагіату або списування:

- **Робіть** завдання для письмової (самостійної) роботи якомога конкретнішими. Наприклад, вузьке питання, на яке має дати відповідь студент, застосування певних методів, робота із конкретною статистичною інформацією, опрацювання визначених викладачем джерел (публікації, відео, фільми тощо). Аналіз і зіставлення двох якісних робіт, які аргументують протилежні точки зору на певне питання.
- **Виносьте** на екзамен питання за змістом опрацьованих упродовж семестру конкретних джерел (у мене це, до прикладу, TED-виступи).
- **Застосовуйте** при формулюванні завдань третій і вищі рівні таксономії Блума (рис. 2). Відповіді на завдання, сформульовані через дієслова перших двох рівнів, легко копіюються з інтернету. Система Блума побудована за принципом матрьошки: виконання завдання вищого рівня можливе лише через опанування відповідної інформації нижчих рівнів. Тобто, якщо ви даєте завдання на оцінювання певної інформації, якісна відповідь на нього неминуче покаже знання й розуміння матеріалу.
- **Переконайтесь**, що ви належно пояснили вимоги до завдання і критерії його оцінювання.
- **Розробляйте** нестандартні, творчі завдання. Завдання «Напишіть реферат...» — абсолютне зло. Це завдання виконує рівно одну функцію — надати викладачу папір для чернеток.
- **Оновлюйте** завдання регулярно.
- **Давайте** студентам приклади готових робіт.
- **Обговорюйте** зі студентами приклади якісного та неякісного академічного письма.

Під час підготовки студентами письмових робіт:

- **Проведіть** щонайменше одну проміжну по часу перевірку чорнового варіанту письмової роботи, надайте відгук і рекомендації.
- **Структуруйте** виконання роботи у часі, із проміжними перевітками кожного етапу її підготовки.
- **Надайте** студентам критерії оцінки робіт, аби студенти відрецензували роботи один одного.
- **Не стверджуйте** студенту, що в його роботі плагіат, адже таке твердження викликає захисну реакцію. Покажіть, як переробити, і перевірте доопрацьовану роботу.
- **Покажіть** студентам, якщо маєте таку можливість, результати перевірки їх текстів у системах виявлення текстових запозичень, це корисний інструмент. Студенти зможуть розставити пропущені посилання, зрозуміти, як правильно це робити.

Висновки

Хочу сподіватися, що ця стаття допоможе читачам глибше зрозуміти проблеми плагіату та недоброчесності у навчанні, а також підкаже окремі рецепти реагування на ці виклики. Ця стаття свідомо не досліджує проблеми і перепони, що можуть завадити застосуванню пропонованих рецептів. Ми всі добре вміємо казати, чому у нас щось не вийде. Але це не цікаво. Цікавіше пробувати нові рішення. Статистика стверджує, що частина з них неодмінно спрацює.

Посилання

1. Аналітичний звіт про круглий стіл «Академічна доброчесність у вищій освіті: місія неможлива?!». Портал «Освітня політика», 12.01.2018 р. URL: <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/1116-analitichnij-zvit-pro-kruglij-stil-akademichna-dobrochesnist-u-vishchij-osviti-misiya-nemozhлива>
2. Бахрушин В. Академічний плагіат і самоплагіат в науці та вищій освіті: Нормативна база і світовий досвід. Портал «Освітня політика», 07.02.2018 р. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplgiat-v-nausti-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-i-svitovij-dosvid>
3. Glendinning I. European Perspectives of Academic Integrity. In: T. Bretag (ed.), *Handbook of Academic Integrity*, 2016. DOI 10.1007/978-981-287-098-8_3.
4. Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку. URL: http://fond.sociology.kharkov.ua/images/docs/academ_cult/material.pdf.
5. Løkse M., Solbergoumans M. Strengthening teacher qualifications to prevent student plagiarism – presentation of an online course and discussion of a strategy. In: Plagiarism across Europe and Beyond 2015. Conference Proceedings. June 10-12, 2015. Brno, Czech Republic. P. 31.
6. Інфографіка: таксономія Блума. <http://abetkaland.in.ua/infografika-taksonomiya-bluma/>.

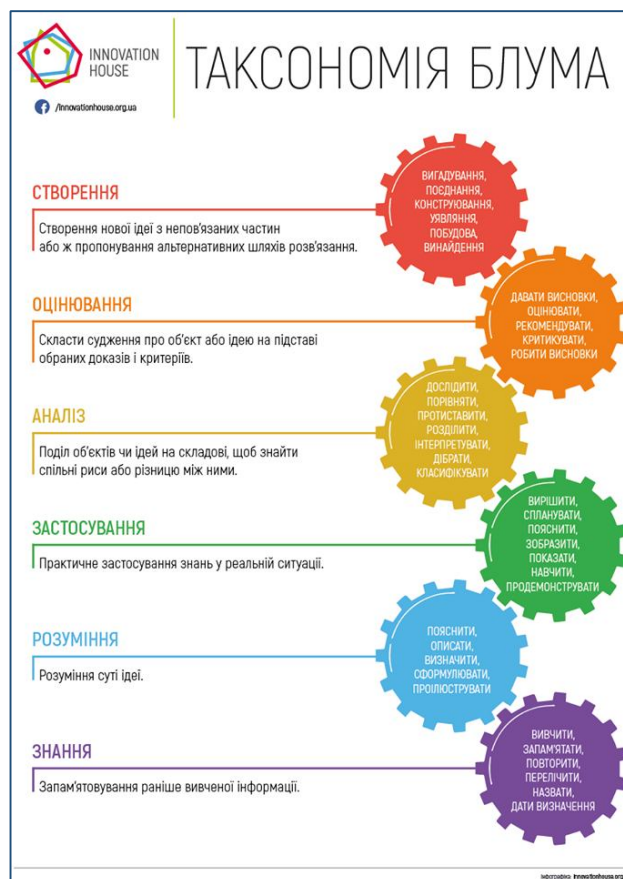

Рис. 2. Дієслова для формулювання завдань для студентів. Джерело: [6].